

Incitar la por: passat i present¹

Revista Catalana de Psicoanàlisi, Vol. XXVIII/2. Monogràfic La Por

Blanca Anguera²
Barcelona

El treball explora algunes de les característiques dels excitadors de por i especialment la manera vellíssima d'acusar i culpabilitzar la víctima de causar el mal, convertir una persona o un grup en boc expiatori. Es recorden acusacions i persecucions de la Inquisició espanyola que existí des del segle XV al XIX i després les víctimes dels totalitarismes del segle XX. També s'estudia la por en el món globalitzat i finalment es menciona un antídot contra la por: la valentia.

Paraules clau: por, excitadors de la por, poder, bocs expiatoris, confiança i valentia

*El més gran enemic de l'ésser humà és la por, que sorgeix en formes tan diverses com la vergonya, l'enveja, la còlera, la insolència, l'arrogància...
¿Quina és la causa de la por? La manca de confiança en si mateix.*

Swami Prajnanpad

1. Gran part d'aquest treball va ser exposat a la Fundació Sanitària Sant Pere Claver el 17 de juny de 2011.

2. Professora emèrita d'Història de la Psicologia de la U.B. Psicoanalista SEP-IPA. E-mail: banguera@ub.edu

La història de la humanitat es defineix per la dialèctica entre l'adrenalina i l'oxitocina, l'hormona de la defensa i la por i la de la felicitat i obertura. Ens construïm amb una dialèctica entre l'amor i la por.

Àlex Rovira

No existeix poder en el món que no s'hagi recolzat en alguna forma de terror. (...) Tots els esforços per alliberar l'ésser humà han estat en realitat esforços per alliberar-lo de la por.

Ivan Klima

Introducció

Bon dia a tothom i benvinguts. Quan em van convidar a venir aquí vaig estar dubtant sobre el tema. ¿Una història de la bogeria? Vostès ja en saben molt d'això! Com que tot treball d'història té la seva història els diré que un dia vaig escoltar dir al Premi de la Pau Ramin Jahanbegloo: *Si hi ha por no podem estimar*. Em va impactar i vaig pensar que algú que havia estat empresonat i expulsat de l'Iran sabia de què parlava i que allò que escoltava era quelcom que jo no havia pensat mai. Així que vaig decidir que estudiaria la *por* per compartir-ho aquí.

Primer desconcert: hi ha poca, poquíssima bibliografia psicològica i psicoanalítica sobre aquest tema. Això sorprèn perquè tothom l'ha sentit i viscut des de petit. ¿Ja la tenim superada aquesta emoció i per això s'estudia poc? ¿O és perquè ens fa por atansar-nos-hi més? Un historiador es preguntà el per què aquest silenci també en la història i va respondre que la paraula *por* està carregada de tanta vergonya que l'ocultem. *Sepulsem en el més profund nostre la por que ens agafa les entranyes*. (Delumeau, 1989, p. 12). El fet és que actualment es publiquen més escrits de filosofia (Nussbaum, 2006; Bodie, 1997; Marina, 2009); sociologia (Bauman, 2007; Gil, 2003) i neurociències (LeDoux, 1999; Damasio, 2009) sobre la por que en l'àmbit "Psi". Potser on més s'ha escrit sobre aquesta emoció és a la literatura, que a vegades ensenya de manera més profunda que la història. En realitat, quan hom s'atansa a les pors de l'ésser humà el tema és tan ampli, tan extens de pors individuals i col·lectives, normals o patològiques, que no resta més remei que limitar-lo.

Per tant, em centraré en *els excitadors de pors en el passat i ara en el món globalitzat* perquè la por ens empresona i no és bo que ens manipulin amb ella. A més, fer memòria del passat ajuda a comprendre els canvis del present. Al final parlaré de l'antídot de la por: el valor, perquè naixem

programats per sentir por però la valentia és una conquesta, un projecte lliure del ser humà.

Vull aclarir que aquest treball és interdisciplinari, no es vol tancar en allò psicològic sinó que es recolza també en altres ciències (història, antropologia, sociologia) per integrar el més possible els diversos coneixements sobre l'ésser humà que pateix pors a vegades induïdes. Per tant, no parlaré de psicopatologia, si és que hi ha algun tipus de patiment sense por.

Per quins motius parlar de la por? Els vull atemorir? No! Justament al contrari: crec que som capaços de posar atenció i distància davant dels que volen intimidar. Penso que parlar d'aquesta emoció pot ser una manera d'alliberar-nos de pors que compliquen la vida. A la història de la humanitat hi ha hagut gent del passat i d'ara que manipulen aquesta emoció i d'altres que lluiten com poden per fer un món millor, i minvar les pors i potenciar *la confiança* forma part d'això.

Utilitzaré el mot *por* referint-me a molt afectes afins perquè sota aquest terme tenen lloc infinitat de fenòmens psicològics. Però hi ha una distinció entre por i angoixa i d'aquesta sí que s'ha escrit força en l'àmbit psicològic.

Com saben, en psicologia hi ha diverses teories sobre l'ansietat i l'angoixa, però sintetitzant, diferenciem entre *por*: vers un objecte definit i *angoixa*: que navega lliurement sense un objecte en particular i que pot lligar-se a una representació *substitutiva* per descarregar l'energia i recuperar l'equilibri. L'angoixa és més il·limitada, amb imaginació intensa i canviant, un estat dolorós i fosc davant d'un perill més terrible perquè no està identificat. L'angoixa és fàcil de *manipular* desplaçant-la a diversos objectes i permetent així convertir l'ansietat en una por externa i *falsament* objectiva.

Com recordaré, en la seva història Occident ha tractat de dominar crisis identificant bocs expiatoris ja que existeix una relació estreta entre hostilitat i ansietat. Quan aquesta és viscuda amb un sentiment d'amenaça produeix una reacció defensiva d'agressivitat i aleshores ja no es diferencia de la por, com K. Horney (1971) i d'altres autors han assenyalat.

En el seu llibre *El cervell emocional* (1999) el neurocientífic J. LeDoux se centra en la por i les seves diferents modalitats. La descriu com una *emoció bàsica* que va acompanyada d'un sentiment subjectiu. La por és un mecanisme de defensa que detecta el perill a favor de la supervivència. Les estratègies per defensar-se del perill s'expressen igual en el ser humà i en tots els vertebrats: la *retirada* (fugir del perill); *agressió defensiva* (respondre atacant); *immobilització* (quedar-se paralitzat); i *submissió*. Considera que l'ésser humà és una de les criatures més porugues perquè a més de les pors animals té pors existencials. I afegeix que la ment té poc control sobre les emocions i per tant poden sotmetre la consciència. Pensa que la programació

evolutiva és la que posa les emocions en marxa, però després som nosaltres els que portem les regnes.

Doncs anem al punt de vista evolutiu: els treballs basats en la teoria de Bowlby, avui tan verificats, mostren que la vinculació del nadó vers la mare és una vinculació primària, una tendència original i permanent a cercar la relació amb l'altre. Des del primer *bon dia* a la vida el ser humà és social i és en les primeres relacions viscudes durant la infància on arrelaran profundament les experiències d'afectivitat d'aquest subjecte. Si, per les circumstàncies que siguin, la criatura no troba en el seu niu l'amor i cura que necessita, aleshores pateix un sentiment d'abandó, de por i frustració que genera patiment, ràbia i agressivitat, sigui aquesta interna o externa.

Parteixo del pressupòsit teòric que els mecanismes psicològics d'una col·lectivitat són anàlegs als que afecten a un subjecte. Les carències afectives, les repressions repetides i agressions patides per un grup acumulen càrregues de rancor que un dia poden explotar sigui per la instal·lació d'un clima d'ansietat capaç de provocar explosions violentes o en la persecució de bocs expiatoris. Com escriu M. Ferro (2009): *A l'arrel del ressentiment, tant individual com del grup social, sempre hi ha una ferida, una violència patida, un trauma. Qui se sent víctima no pot reaccionar, per impotència. Rumia la seva venjança, que no pot executar i que el turmenta sense treva. Fins que acaba per explotar. (...) La reobertura de la ferida passada és més forta que qualsevol desig d'oblidar. L'existència del ressentiment mostra d'aquesta manera fins a quin punt és artificial el tall entre el passat i el present, que per tant viuen l'un en l'altre, convertint-se el passat en un present més present que el propi present. La Història mostra molts testimonis d'això* (p. 15). Així s'expliquen els cercles viciosos de pors, venjances i violències que engendren de nou més violències.

Aquí es planteja la qüestió importantíssima de si les causes de la violència humana són innates o socials, i aquest debat no està tancat. En psicoanàlisi, S. Freud (1920) va plantejar la idea de la pulsio de mort com: *una pura especulació i a vegades molt extremada que el lector acceptarà o rebutjarà* (p. 2517), encara que anys més tard es mostrava més convençut de la seva idea. Després han sorgit diverses teories que en comptes de creure en una violència innata la consideren reactiva a humiliacions i pors patides, com H. Kohut (1980) amb el seu concepte de ràbia narcisista. Dècades abans l'escocès Ian D. Suttie (1934), no acceptant la pulsio de mort, va escriure aquests mots que fan pensar: *A la Terra no hi ha odi, sinó amor transformat en odi, i a l'infern no hi ha fúria, sinó un bebè desdenyat* (p. 26). Dolors reprimits, anhels frustrats o injustícies poden generar odi i aquest odi pot sorgir no com a fill de la natura, sinó com a hereu de la cultura, i quan està arrelat en idees fixes i desesperació es pot transmetre de generació en generació. Penso que, independentment de l'opció teòrica de cadascú, podem compartir el fet *empíric* que les experiències penoses de la infància afecten

dolorosament el subjecte i també repercuteixen en la societat.

Veiem doncs que la por i les seves conseqüències a més d'individuals es poden convertir en col·lectives, i com recorden, les característiques de la psicologia de masses és deixar-se dominar per la força mimètica, la pèrdua d'esperit crític, la identificació amb el líder, el contagi emocional i la disminució del sentit de responsabilitat personal. Quan som en massa som fàcils d'enganyar i més per aquells que es dediquen a això.

1. Els excitadors de pors

Cal dir que s'han estudiat molt més les persones que pateixen pors, els fòbics per exemple, que les persones que volen fer por, i això també és curiós perquè aquest tipus de gent en saben molt d'atemorir a l'altre fent-lo sentir submís i inferior. Ja fa segles que Maquiavel va escriure que el príncep ha de ser temut i estimat, però si ha d'elegir és millor que sigui temut ja que a més, és més fàcil. També considera privilegi del príncep enganyar i dissimular (Bettetini, 2002).

Amb les lliçons de Maquiavel tenim aspectes clau del qui vol fer por: (1) té *poder* per coaccionar la voluntat de l'altre, convertint-lo així en la *cosa* que vol. *El seu desig és dominar i imposar.* (2) *Enganya*, i això és cosa perillosa. L'engany ja el trobem en els contes infantils clàssics: el llop es disfressa, enganya. ¿Per quin motiu? Per menjar-se, apropiat-se de la víctima i convertir-la en la seva *cosa*. L'engany es pot fer de moltes maneres: manipulant i reduint la informació, ocultant-la, impeding-la. Totes les dictadures han volgut controlar i manipular la informació per emmascarar la realitat, tallar llengües maternes i imposar la del dictador. Com més ignorants som de la realitat, més pors patim i es pot ser "ignorant" amb 100 llicenciatures.

Les estratègies per fer por poden ser molt variades, físiques, verbals, mentals: una mirada (*hi ha mirades que maten*), una amenaça, cops, crits, insults, una humiliació. Victor Frankl (2005) descriu la constant humiliació als camp de concentració fins arribar a sentir que no eren sers humans, i Primo Levi titulà *Si això és un home* una de les seves narracions. La cosificació de l'altre pel propi interès significa la manca d'empatia i l'immens egoisme de qui genera por. També es sembla por amb propaganda negativa i rumors inquietants. L'etologia humana ens mostra diverses maneres d'intimidat l'altre: l'agressiva, la fàl·lica, la de seducció (qui té poder pot gratificar), l'aïllar l'altre, l'atac del grup a la víctima o deixar-la isolada perquè és més fàcil atrapar la víctima sola, les màscares de fer por i el rostre humà que expressa ràbia: un nadó de cinc mesos queda aterrit davant d'un rostre furiós. Ni cal ser adult per fer por: a massa escoles els provocadors de pors fan víctimes. A la pel·lícula *En un món millor* (2010) el nen estranger pateix un constant *bullying* fins que troba l'amic que el defensa. Sigui quina

sigui l'estratègia, com diu Marina (2009), qui provoca por corromp les relacions, els sentiments, les situacions i la integritat del Jo.

Les víctimes es defensen amb estratègies que compartim humans i vertebrats: si no pot *fugir ni atacar*, a la víctima li queda *la submissió i la immobilització*, “quedar-se de pedra”, com si fos una cosa. Sovint la víctima se sotmet i calla *perquè té motius de pes per fer-ho*: diversos testimonis dels que van sobreviure als camps nazis relaten que van callar durant anys. Paul Steinberg (2000), que entrà a Auschwitz amb 17 anys, va restar mut durant 50 anys, fins que va escriure el seu testimoni. Altres van callar sempre: per por de no ser creguts, per vergonya de no haver oposat resistència, per la vergonya fins i tot de sobreviure. Les persones que pateixen maltractament també tenen motius que els dificulten denunciar a qui els atreix: la por de la venjança, la por de la víctima de ser vista com a culpable, la vergonya de no ser capaç de canviar la parella, i d'altres.

Els eufemismes i la distorsió del llenguatge també poden servir per manipular la por i ocultar la veritat. El filòleg Klemperer (2002) va mostrar com a sota de neologismes nazis del tipus *conflicte ètnic* s'amagaven realitats terribles, i després es va adonar que els soviètics feien el mateix. No sols els totalitarismes, també en democràcia hi ha gent que manipula el llenguatge i encara més en temps d'eleccions i en temps bèl·lics. Per exemple: anomenar operació “Justícia infinita” la invasió d'Afganistan és augmentar la confusió. La historiadora J. Bourke (2008) escriu que a la II Guerra mundial els psiquiatres, psicòlegs i treballadors socials van proporcionar canvis crucials en la terminologia marcial: la por es descrivia com un “virus” i transformar la por en fúria era una de les principals preocupacions dels instructors militars.

Però hi ha una manera vellíssima i funesta d'incitar por que s'ha repetit des de l'antiguitat fins al segle XX i cal fer molta atenció perquè no es repeteixi al XXI. Es tracta d'*acusar i culpabilitzar la víctima de causar mal, convertir una persona o un grup en boc expiatori*. Per analitzar-ho, recordaré breument les acusacions i persecucions de la Inquisició espanyola que existí des del segle XV al XIX i després les víctimes innocents dels totalitarismes del segle XX.

S'ha estudiat que al segle XIV i XV va augmentar la por i això s'explica perquè en aquell moment ja es comptava amb *mitjans de difusió de les pors que arribaven a capes de població més amplies*. Els predicadors anaven d'una ciutat a l'altra exhortant a la penitència i anunciant càstigs terribles, i així sacsejaven les multituds fent-les passar, durant el temps d'un sermó, del pecat a la contrició o de l'esperança a la por. També la impremta (s. XV), el teatre i el gravat van jugar un paper a incitar por al públic perquè eren espectacles i il·lustracions inquietants que representaven la fi del món.

Davant d'angoixes, pors i culpes es propaga el deliri col·lectiu violent i

mimètic d'acusar i perseguir els jueus perquè eren la imatge idònia de l'Altre, de l'enemic obstinat en la seva cultura i religió *diferent* de la majoria, i el poble jueu quedà designat com a *boc expiatori*³, culpable de la crisi que pateix la comunitat i per tant, el centre dels sentiments paranoics sobre qui es transferirà i evacuarà la violència. Se'ls acusa i es propaga que *ells* enverinen les aigües, són usurers, el poble deïcida, raptens nens, són plens de tares físiques i morals i a través de diversos mitjans (el teatre, la catequesi) s'ensenya a menysprear-los. Seduïts i embadocats pel contagi mimètic no s'adonen de l'engany perquè *el mecanisme victimari només pot funcionar gràcies a la ignorància dels que fan que funcioni. Es creuen posseïdors de la veritat, quan, realment, son preses de la mentida* (Girard, 2002, p. 65). Creuen i afirmen que actuen bé per salvar la comunitat i no veuen la seva inconsciència perseguidora. La persecució a les bruixes ajuda a comprendre la persecució dels jueus i a la inversa. Totes dues van coincidir en el temps i no és per casualitat: tant el jueu com la dona van ser identificats com a perillosos agents de Satan.

Així a l'altre o *se'l converteix* (i deixa així de ser diferent) o *se l'aïlla* (perquè no contaminin: hauran de portar roba diferent i quedar tancats en barris determinats) o *se l'expulsa*. L'edecte espanyol d'expulsió dels jueus que van fer els Reis Catòlics i que va servir de model a d'altres expulsions, expressava la por sentida pels sobirans i els seus consellers eclesiàstics. Però malgrat l'expulsió, la por interna continuava: ¿realment els conversos s'han convertit o només ho han fet per por i volen venjar-se? Això fa que els Reis Catòlics demanin al Papa la butlla que instituïa la Inquisició i que va començar a funcionar a Sevilla, on només Torquemada va fer cremar 2.000 víctimes, la majoria conversos. El poder és ferotge quan se sent amenaçat.

Referint-se a Espanya, Delumeau escriu: *Tot va succeir com si un país que només tardanament havia pres consciència de si mateix, hagués necessitat un negatiu - el jueu - per descobrir-se, i s'hagués trobat amb la necessitat de reinventar-lo, una vegada expulsat o convertit. Sense això, la*

3. L'expressió *boc expiatori* s'utilitza per designar la persona que carrega amb les culpes i a la qual se li imputen les desgràcies que pateixen els altres.

L'origen de l'expressió es troba en un antic ritual jueu. Anomenaven *boc expiatori* o *boc emissari* el boc sobre qui el rabí feia caure els pecats del poble d'Israel. Es tractava de la festa jueva del dia de les Expiacions, en el qual el rabí elegia, en nom del poble, dos animals. A sort es decidia el sacrifici d'un d'ells, i imposava les seves mans a aquell que s'havia salvat de la mort. D'aquesta manera el rabí feia que l'animal carregués amb les culpes del poble. Un acòlit portava el boc, al qual es donava el nom simbòlic d'Azazel, al desert en qualitat d'emissari i allí era abandonat a la seva sort.

Com ens diuen la història i l'antropologia, les nostres institucions són un producte derivat de la religió.

seva connexió interna s'hauria vist amenaçada. Per convertir-se o "tornar-se a convertir en Europa", Espanya es va fer "cristiandat militant" (p. 469). Aquest historiador afegeix que Espanya va ser el país més intolerant envers els jueus durant els segles XVI i XVII.

Les lleis són fàcils de dictar però molt lentes i difícils d'anular. Unes dades al respecte. 1478: Es funda la Inquisició Espanyola. El seu objectiu és examinar la sinceritat de la fe dels jueus conversos. 1492: Els Reis Catòlics ordenen l'expulsió del jueus d'Espanya. 1968: Es declara nul·la l'ordre de 1492 d'expulsar els jueus. El mateix dia, 6 de desembre de 1968, s'inaugura la primera sinagoga construïda a Espanya després de 600 anys. Però a més de les lleis, és legítim preguntar-se quines són les serioses conseqüències culturals i socials que poden derivar-se de tants segles de poder inquisidor i de domini del diferent.

La història i la psicologia demostren reiteradament que l'ésser humà té por del diferent i per por intenta silenciar-lo, estigmatitzar-lo, a vegades fins i tot destruir-lo. Però paradoxalment necessita d'aquest Altre, i si cal, el crea per invalidar-lo com a dolent i així confirmar-se a si mateix com a bo. La por més clara és la por de la *diferència*, però no és l'única: també hi ha por de la *indiferenciació*. Com escriu Th. Szasz (1974), per al ser humà, animal de ramat igual que els seus avantpassats no humans, la seguretat radica en la similitud. Per això *la conformitat és bona i la divergència és dolenta* (p. 308).

Però el que interessa subratllar és la repetició perquè tant al segle XV com al XX, en cada un d'aquests moviments de masses hi ha per una banda una *ideologia, una propaganda negativa* i per l'altra *una poderosa institució social*. La primera proporciona la *justificació ideològica* i la segona aporta els *mitjans pràctics per a l'acció social* (Szasz, 1974).

Està estudiat que les pors col·lectives es desenvolupen més en períodes de *crisi* perquè és quan queden debilitades les institucions socials. Els moments de canvis donen inseguretat i aquesta pot generar violència. Al segle XX es torna a repetir la vella història de culpabilitzar la víctima però a escala gegantesca. Utilitzant propagandes negatives els nazis persegueixen els jueus, els homosexuals, els gitanos, els deficientes mentals. Els soviètics persegueixen els burgesos, els contrarevolucionaris. Stalin exterminarà milions de persones en nom de la lluita contra la burgesia i Hitler exterminarà milions de jueus en nom de la puresa de la raça. A la Sud-Àfrica de l'*apartheid* el perseguit serà el negre i a l'Espanya dictatorial els "judeomasònics", en definitiva tot aquell *diferent* que es veu com algú pernicios i no com el que és: una criatura única i fràgil a l'univers. *Però el fenomen de la intolerància només pot triomfar quan els líders compten amb la complicitat silenciosa i poruga de la població; si aquesta es nega, la cosa canvia.*

El poder propaga una *idea* i la creença cega en aquesta idea pot ser

funesta. Per exemple: N. Mandelstam (1984), en parlar de la URSS, assenyala que allí es va demostrar que el motor de la història no era l'econòmic, com deia el poder, sinó el desenvolupament i encarnació d'una idea: *la idea que existeix una indubtable veritat científica i que els homes poden dominar-la; en dominar-la són capaços de preveure el futur i modificar com volen el curs de la història introduint-hi un principi racional. Els que tenen aquesta veritat tenen autoritat. Els adeptes qualificaven aquesta religió de ciència* (p. 202). Les idees tenen conseqüències i si recordem el segle XX veiem que les ideologies han causat més morts que les bombes.

Quan va acabar la II Guerra mundial la destrucció viscuda havia estat tan aterridora i els sentiments de culpa i pena de molts occidentals tan intensos, que tant a Europa com als USA es va voler acabar amb pors de manca de llibertat, de pobresa i de persecució. La vella tendència de sacrificar víctimes expiatòries havia estat tan horrible que va marcar un canvi humà: de la catàstrofe violenta va brollar una nova sensibilitat més fraternal. El 1948 es va votar a París la *Declaració Universal dels Drets Humans* i a Europa durant tres dècades va existir un esforç fecund amb la construcció de l'anomenat *estat del benestar*; i als USA es va engendrar el *New Deal* i el que després s'anomenaria *American Way of Life*. La nova sensibilitat va contribuir a mitigar els conflictes que havien caracteritzat la por de la crisi econòmica dels anys trenta, es van prioritzar les persones, enfortir les democràcies i es van crear transformacions socials en educació i sanitat fins als anys 80. Però ara l'estat del benestar recula, es rendeix davant de la globalització del capital i de nou sorgeixen massa pors perquè el mercat prospera aprofitant-se de la inseguretat de la gent.

2. La globalització i les seves pors

Paradoxalment, ara que tenim llum elèctrica i ens ofereixen assegurances de qualsevol tipus, els habitants dels països rics pateixen més angúnies; tant és així que Todorov (2008) en referir-se als estats que formen l'Occident els denomina *països de la por*. Occident se sent atrapat per diverses pors: dels països emergents que produeixin a menor cost, dels atemptats terroristes, de perdre la feina, de la invasió dels "bàrbars" als seus països a causa de la immigració. Per què aquesta incòmoda sensació? Estem en un món amb uns canvis i transformacions tan ràpids que sovint sentim que ens sobrepassen.

La característica d'aquest món líquid en el qual nedem és que és incert. Això crea ambivalència i aquesta genera dosis d'ansietat. El sentiment que domina ara és de *precarietat*, que és una barreja d'incertesa i d'*inestabilitat*, que no hi ha un lloc sòlid i fix on agafar-se amb confiança. Bauman (2007) creu que: *La generació tecnològicament més equipada de la història humana és la més trasbalsada per sentiments com la inseguretat i la impotència. (...) Les persones més mimades i consentides de tots els temps som els que ens sentim més insegurs i espantats, els més inclinats a ser presa del pànic i els*

més apassionats per tot el relacionat amb la protecció i la seguretat (p. 132). Massa gent avui se sent sacsejada per contínues *alertes globals* de virus terribles, pandèmies mortals, vaques boges i pollastres no fiables.

Un problema és que en el món ric s'havia creat la fantasia d'arribar a ser invulnerables, la idea que amb la tecnologia es podrien controlar les malalties, les circumstàncies, les persones, i un dia - la imaginació és il·limitada - es podria controlar fins i tot la mort. La nostra cultura ha invertit molt en tecnologia i poc en confiança i compassió. La realitat és que vivim en un món global que va més enllà de nosaltres, que tot està en procés de canvi i per tant hi ha elements desconeguts i incontrolables. De fet, la mateixa ànsia de control i seguretat està relacionada amb la por i la poca confiança.

La modernitat estava basada en tres puntals de confiança: en un mateix, en els altres i en les institucions de la societat. Això ha canviat: ara un jove pot estudiar de valent per convertir-se en un membre útil de la societat, però aquests anys d'esforços poden no donar fruits perquè la societat ja no necessita les habilitats en les quals s'ha format i la feina que troba és insegura o fragmentada. Quant a les institucions, recordem la grip A, anomenada pandèmia per l'OMS, i la lògica pèrdua de confiança en els bancs i els partits polítics.

Per diversos motius avui les relacions humanes són més fràgils i fàcils de trencar i això genera la por de quedar sol, exclòs de la parella o del grup al qual es pertany. Tots aquests canvis tenen a veure amb el fet que molts adolescents tinguin dificultat per trobar el seu lloc dins de la societat. La mateixa indiferència en valors morals, espirituals i cívics dóna manca de sentit i inseguretat. En realitat, necessitem com mai confiar en compromisos segurs i en l'altre perquè sense confiança no és possible cap realització col·lectiva i la vida s'entristeix.

Avui els mitjans transmeten moltes pors, però només en mencionaré unes quantes: por al canvi climàtic, al risc d'accident nuclear, a l'immigrant, al terrorisme internacional, por als jocs de la borsa dels quals depenen tants destins humans, i a la mort accidentada. En canvi, els mitjans no mencionen la por als milions de ciutadans del món que són exclosos dels drets de salut, menjar, treball i dignitat.

Què està passant? Augmenten realment els perills o augmenta el grau subjectiu d'alarma social a través de *l'ús que els poders fan dels mitjans*? Segons Gil (2003) la globalització és responsable del creixement de l'alarma social perquè els mitjans de comunicació multipliquen l'èmfasi sobre el perill i la inseguretat per tot el planeta. Aquest autor es pregunta què està creixent més, el risc global o l'alarma social i suggereix que els dos efectes s'alimenten mútuament a causa de la creixent complexitat que caracteritza la globalització.

També J. Bourke (2006) manté que el principal transmissor actual de la por són els mitjans de comunicació i afegeix quelcom important: *la professionalització dels provocadors de la por és una característica de la nostra època*. Assenyala que tenim molta més por ara que al segle XIX perquè la societat d'informació ens bombardeja constantment amb horrors. A més, continua l'amenaça de la devastació nuclear mundial, però les reaccions són completament diferents: durant la Guerra freda la gent sortia a protestar contra els polítics que manipulaven la por. Ja existia el risc nuclear després de la realitat d'Hiroshima i Nagasaki (1945) però ara tenen la bomba no sols els USA, també Rússia, Israel, Xina, Índia i Pakistan i aspiren a tenir-la Corea del Nord i l'Iran. Massa bombes per a una sola humanitat.

Però hi ha un antídoto contra les pors i és el valor del qual els parlaré ara, perquè amb aquesta virtut (i virtut significa *força*) podem fer front als incitadors i a qualsevol tipus de por innecessària.

3. El valor i la valentia

La valentia és la primera de les virtuts, perquè sense ella és molt difícil realitzar les altres.

Samuel Johnson

A vegades els “psi” pretenem monopolitzar l'explicació dels comportaments humans quan potser és hora que en el camp del pensament també globalitzem. A més, el valor i la valentia són poc estudiats en el nostre camp perquè els temes relacionats amb la llibertat són difícils d'explicar per teories deterministes. Marina (2009) desafia el lector a mencionar una teoria psicològica del valor, que encara està per fer.

La por és natural: naixem programats per sentir por i responem a aquesta emoció amb respostes biològicament dissenyades. El valor és cultural, com l'escriptura o la música, i l'ésser humà vol superar la natural por encara que signifiqui molt esforç. Per exemple: el març del 2011 molts vam llegir o sentir parlar sobre *els herois de Fukushima*, grups de voluntaris, de tècnics, bombers i jubilats que treballaven per impedir que l'accident de la central nuclear arribés a la catàstrofe, sabent que probablement moririen. Els comentaris que s'escoltaven i s'escrivien sobre el que estaven fent aquells homes eren d'admiració, gratitud i respecte. Parlaven d'ells com a valents. Qui no s'emociona davant del valor? En el fons de la nostra ànima sentim que ser valent és bo.

Del col·lectiu passem al singular. Edurne Pasabán (2011), la primera dona a coronar els 14 cims de vuit mil metres del planeta, amb valor confessa

en el seu llibre les seves pors i depressions. A la pregunta de quin consell donaria a una persona deprimida contesta: *Només hi ha un consell: creu en tu mateix*. Ara vol pujar a un nou cim que per ella és la muntanya més alta i difícil: *conquistar-me a mi mateixa*.

Contenir la por és difícil, perquè com va escriure V. Jankélévitch (1986): *La por és, com la mentida, una temptació de la facilitat*. Pensar i dir veritablement el que hom pensa implica valor i confiança, mentre que la submissió al pensament de qui mana pot ser molt confortable. Pensar com tothom és còmode, però no necessàriament més encertat. De fet, en totes les cultures i en tots els temps el valor ha generat admiració i existeix una evolució en la seva consideració.

Perquè en el passat la valentia es considerava una qualitat només dels nobles. En l'*Eneida* Virgili escriu: *La por és la prova d'un baix naixement*. També Montaigne atribueix als pobres la tendència a tenir por. La submissió era el que definia al súbdit, el valor al cavaller. Durant temps el valor només ha tingut un marc viril i bèl·lic.

Però segles abans, els genis grecs anaven més enllà en pensar que el valor guerrer era massa pobre. Per anar a fons Sòcrates qüestionà *¿què és el valor?* I arribà a una idea de valor associada a virtuts: *resistir i persistir en la cerca de la veritat*. Qui és valent afronta les adversitats presents i van ser valents i justos dos homes condemnats per la justícia: Sòcrates, que va morir sense fugir per acatar les lleis de la ciutat, i Crist, que també va suportar la mort injusta. I després d'ells, molts d'altres han optat i opten per ser valents. Girard (2003), que ha estudiat a fons la funció social de les víctimes, creu que el cristianisme marca una diferència: ja no serveix evacuar la violència eliminant el boc expiatori perquè això només procura una falsa pau i la repetició de la venjança amb nova violència. Es tracta de rebutjar la venjança i acceptar el perdó de les ofenses. Per això aquest autor considera que els valors del cristianisme són l'autèntica globalització i ho estudia des d'un raonament procedent de l'antropologia religiosa, no de la teologia.

Encara que durant massa temps la història ha *oblidat* les dones o les ha deixat a l'ombra, volem mencionar que també moltes d'elles han mostrat i mostren valentia. No és aquí el lloc ni l'espai per fer una llista però, només a tall d'exemple, recordarem que quan el 1955 Rosa Parks es va negar a moure's del seient de l'autobús de Montgomery (Alabama) per seure al darrera, la seva valentia va potenciar el moviment dels drets civils als USA.

Així la humanitat ha avançat de considerar el valor com a aristocràtic i viril fins a una valentia ètica que pot ser un projecte de cada subjecte: només hi ha valentia autèntica per al bé. I en parlar de l'ètica som en un camp més ampli que el de la psicologia. Quan aquesta parla de la por s'interessa per la salut, l'ètica per la plenitud. Si la valentia és la llibertat en acte, vol dir que

els humans podem alliberar-nos de moltes coaccions (Marina, 2009). La valentia és una prova personal que ens permet elegir treballar per créixer i millorar la naturalesa humana. Podem fer-ho, és un *avenir* i crec que ja estem en camí.

El metge i filòsof francès Lecomte du Nouy (1947) va escriure que els humans, després de mils d'anys, estem aprenent atributs morals que ens permetrien ser cada vegada menys violents i més compassius. Pensava que aquest és el sentit de ser de l'espècie humana. Això ho va escriure just després de la II Guerra mundial, que no eren temps precisament per a l'optimisme! Però si ho pensem a fons comprovem que, amb passos a vegades endarrere, avancem a més consciència, més valor i llibertat.

Podem aprendre a ser emocionalment millors i fer entre tots un món més amable. I molta gent ja és a la feina: investigadors de la UOC fa temps que examinen les formes de vida que es donen avui a Catalunya; només donaré una dada: el 78% (un 85% entre els joves) pensa que la societat pot millorar i més de dos terços pensen que poden contribuir-hi personalment (Castells, 2011a). Aquesta confiança és lluny de la por i prop de la capacitat de l'ésser humà de canviar i millorar.

Dins del marc de la psicoanàlisi tots els autors que han treballat la noció de caràcter es posen d'acord en un punt: que per modificar-lo cal treball, esforç i disciplina. Podem fer-ho perquè el caràcter no és fruit d'un gen, sinó que es fa.

Com construir un caràcter valent? Amb atenció i confiança vers cada infant, valorant la seva diferència i ensenyant, com va escriure Natalia Ginzburg (2002), no les petites, sinó les grans virtuts: no l'estalvi, sinó la generositat; no la prudència sinó el valor; no l'astúcia sinó l'amor a la veritat; no el desig de l'èxit sinó el desig de ser i de saber. Amb aquest equipatge no hi ha cap llop que pugui enganyar cap Caputxeta vermella. Poc més els diré jo, només afegiré el que va escriure el budista Trungpa (1990): *No hem de tenir por de nosaltres mateixos perquè malgrat tots els nostres problemes i tota la nostre confusió, malgrat tots els alts i baixos emocionals i psicològics, hi ha quelcom íntimament bo en la nostra existència com a éssers humans. Si no experimentem aquest fonament bo en la nostra pròpia vida, no podem pretendre millorar la vida dels altres* (p. 31). Cal no tenir por de ser qui som. L'essència del valor humà és negar-se a desesperar d'una persona o d'una situació. Som una sola humanitat amb múltiples cultures i no podem abandonar mai la confiança. Perquè tenir confiança significa que es valora quelcom i es creu en quelcom pel que val la pena arriscar-se.

Moltes gràcies.

RESUMEN

El trabajo explora algunas de las características de quienes excitan miedos y especialmente la manera viejísima de acusar y culpabilizar a la víctima, convirtiendo a una persona o un grupo en chivo expiatorio. Se recuerdan acusaciones y persecuciones de la Inquisición española que existió desde el siglo XV al XIX y después a las víctimas de los totalitarismos del siglo XX. También se estudia el miedo en el mundo globalizado y finalmente se menciona un antídoto contra el miedo: la valentía.

SUMMARY

This paper explores some of the features of fear arousal, and especially the age-old tactic of blaming the victim for inflicting suffering, thus turning an individual or group into a scapegoat. One is reminded of the accusations and persecutions of the Spanish Inquisition between the 15th and 19th centuries, and later the victims or totalitarian regimes in the 20th. The study also addresses the subject of fear in the globalised world, and finally mentions an antidote to fear, namely: courage.

BIBLIOGRAFIA

- BAUMAN, Z. (2007). *Miedo líquido. La sociedad contemporánea y sus temores*. Barcelona, Paidós
- BETTETINI, M. (2002). *Breve historia de la mentira*. Madrid, Cátedra
- BODIE, R. (1997). *Geometría de las pasiones. Miedo, esperanza, felicidad: filosofía y uso político*. México, Fondo de Cultura Económica
- BOURKE, J. (2006). “*La por: una història cultural*”. Conferència CCCB. Kosmopolis, Barcelona
- (2008). *La Segona Guerra Mundial. Història de les víctimes*. Barcelona, Empúries
- (2008). *Sed de sangre. Historia íntima del combate cuerpo a cuerpo en las guerras del siglo XX*. Barcelona, Crítica
- CASTELLS, M. (2011a). “Otra vida es posible”. *La Vanguardia*, 2 d’abril, p. 19
- DAMASIO, A. (2009). *En busca de Spinoza*. Barcelona, Editorial Crítica
- DELUMEAU, J. (1989). *El miedo en Occidente*. Madrid, Taurus
- FERRO, M. (2009). *El resentimiento en la historia. Comprender nuestra época*. Madrid, Debate
- FRANKL, V. (2005). *L’home a la cerca de sentit*. Barcelona, Edicions 62
- FREUD, S. (1920). *Más allá del principio del placer*. O.C. vol. VII. Madrid, Biblioteca Nueva
- GIL CALVO, E. (2003). *El miedo es el mensaje. Riesgo, incertidumbre y medios de comunicación*. Madrid, Alianza

- GINZBURG, N. (2002). *Las pequeñas virtudes*. Barcelona, Acantilado
- GIRARD, R. (2002). *Veo a Satán caer como el relámpago*. Barcelona, Anagrama
- (2003). Entrevista a René Girard, pensador, antropòleg de la religió. <http://www.solidaridad.net>
- HORNEY, K. (1971). *Nuestros conflictos interiores*. Buenos Aires, Editorial Psique
- JAHANBEGLOO, R. (2007). *Elogio de la diversidad*. Barcelona, Arcadia
- JANKÉLÉVITCH, V. (1986). *Les vertus et l'amour*. Paris, Flammarion
- KLEMPERER, V. (2002). *La lengua del Tercer Reich*. Barcelona, Plaza
- KLIMA, I. (2010). *El espíritu de Praga*. Barcelona, Acantilado
- KOHUT, H. (1980). *La restauración del sí mismo*. Barcelona, Paidós
- LECOMTE DU NOUY, P. (1952). *El destino humano*. Mèxico, Diana
- LEDOUX, J. (1999). *El cerebro emocional*. Barcelona, Planeta
- MANDELSTAM, N. (1984). *Contra toda esperanza*. Madrid, Alianza
- MARINA, J. A. (2009). *Anatomía del miedo. Un tratado sobre la valentía*. Barcelona, Anagrama
- NUSSBAUM, M.C. (2006). *El ocultamiento de lo humano*. Buenos Aires, Katz
- PASABÁN, E. (2011). Entrevista a La Contra. *La Vanguardia*, 21 de març
- STEINBERG, P. (2000). *Cròniques d'un altre món*. Barcelona, Edicions de 1984
- SUTTIE, I.D. (2007). *Los orígenes del amor y del odio*. Barcelona, Ediciones Obelisco
- SZASZ, Th. (1974). *La fabricación de la locura*. Barcelona, Kairós
- TODOROV, T. (2008). *El miedo a los bárbaros*. Barcelona, Galaxia Gutenberg
- TRUNGPA, Ch. (1990). *Shambhala*. París, Éditions du Seuil